

Tenčík, František

**K otázkám materiálu a předmětu literárněhistorického zkoumání
slovesnosti "pro děti a mládež"**

In: *Literárněvědné studie : profesoru Josefu Hrabákovi k šedesátinám.*
Jeřábek, Dušan (editor); Kopecký, Milan (editor); Palas, Karel (editor).
Vyd. 1. Brno: Universita Jana Evangelisty Purkyně, 1972, pp. 377-386

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120817>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K OTÁZKÁM MATERIÁLU A PŘEDMĚTU LITERÁRNĚHISTORICKÉHO ZKOUMÁNÍ SLOVESNOSTI „PRO DĚTI A MLÁDEŽ“¹

FRANTIŠEK TENCÍK

Starší i novější práce obírající se historií české literatury pro děti a pro mládež buď v rámci českých literárních dějin, nebo samostatně kladou otázky už rozdílným pojetím materiálu a předmětu zkoumání. Ani nejnovější monografie literárněhistorické povahy z dané oblasti tyto základní otázky teoreticky neobjasňují. Většinou se omezují na přejímání existujících pojetí a nebo — řidčeji — se pokoušejí o jejich modifikaci. Samo zkoumání tak postrádá pevnější oporu v teorii a jeho výsledky mají více nebo méně omezenou hodnotu.

Tato stať si klade za úkol přispět k osvětlení otázek ve smyslu titulu.

Materiálem literárněhistorického zkoumání slovesnosti „pro děti a mládež“ jsou — obecně řečeno — slovesné projevy a literární díla a práce, které je třeba z celé šíře slovesnosti, obsahující i projevy a práce s funkcí výhradně sdělovací, vybrat, aby mohla být zachycena, popsána a z hlediska předmětu literární historie zkoumána. Tak dospíváme k otázce zjišťování a výběru materiálu literárněhistorického zkoumání slovesnosti „pro děti a pro mládež“, jeho „vyčlenění“ z celé šíře slovesnosti, a tím k otázce hledisek výběru.

Jde přitom o dvojí hlediska: 1) o obecnější hledisko výběru, uplatňované v dnešním literárněhistorickém zkoumání slovesnosti jako celku, 2) o užší hlediska výběru, podle kterých zahrnujeme do materiálu zkoumání jen část slovesnosti, běžně označovanou výrazem slovesnost pro děti a pro mládež.

Jako první hledisko se zpravidla uvádí přítomnost estetické funkce ve slovesném projevu nebo literárním díle, a to nezávisle na tom, byla-li pocíťována trvale nebo jen dočasně v určité době, a na tom, má-li či nemá v hierarchii všech funkcí daného projevu nebo díla rozhodující postavení.² A můžeme dodat: nezávisle na tom, byla-li v konkrétním případě estetická funkce pocíťována dětmi, mládeží a dospělými, nebo jen některou z těchto věkových kategorií vnímatelů. Josef Hrabák vidí diferenční znak mezi literaturou krásnou a ostatními fixovanými texty v kontextu, do kterého se

¹ Uvozovky vyjadřují výhrady k vžitému, avšak nepřesnému pojmenování, které ve výkladu nahrazují pojmenováním novým.

² Srov. Felix Vodíčka, *Literární historie, její problémy a úkoly*, Struktura vývoje, Praha 1969, str. 13.

umělecké dílo začleňuje. Tj. na rozdíl od děl odborných nebo písemností praktického života, začleňených především do kontextu věcného, „mimoliterárního“ (Hrabák zde užívá výrazu literatura pro označení literatury krásné), jsou texty literatury krásné součástí kontextu umělecké nebo zábavné tvorby.³ Toto hledisko Hrabák dále rozvádí a aplikuje je na literaturu pro děti a pro mládež. Dovojuje, že mladý čtenář, který si vytváří kontext literatury velmi pomalu, vnímá literární dílo v jiném, daleko chudším kontextu, než v jakém by totéž dílo vnímal čtenář dospělý.⁴ Uplatňování rozdílného hlediska mladého čtenáře a čtenáře dospělého, a tím dvou rozdílných kontextů při zjišťování materiálu literárněhistorického zkoumání „krásné“ literatury pro děti a mládež je důležité vzhledem k úloze, jakou mají ve slovesnosti pro děti a mládež a v jejím vývoji dospělí. Jde o jejich úlohu při jejím vytváření, vydávání, zprostředkování, šíření, a to v závislosti na postavení vrstvy dětí a mládeže ve společnosti, na názorech společnosti na tuto vrstvu a na úlohu a význam literatury v jejím životě. Poněkud zjednodušeně řečeno: dospělí v této oblasti slovesnosti téměř výhradně „zastupovali“ jejího konzumenta. Tuto úlohu v podstatě plnili buď v souladu se základními tendencemi společenského vývoje a vývoje literatury, a tím i v zájmu dětí a mládeže, jejich budoucího uplatnění ve společnosti, a nebo naopak proti těmto tendencím, a tím proti zájmům mládeže. O této úloze svědčí mj. kritika literatury pro děti a mládež, kterou můžeme soustavněji sledovat od počátku obrození.

Dnešní „literární“ produkce určená dětem a mládeži zahrnuje početně narůstající oblast literatury mimoumělecké, ve které se stále hojněji uplatňují prostředky a postupy beletristické, a proto je v ní přítomnost estetické funkce pocíťována jak mladými čtenáři, tak dospělými. Tak vzniká otázka, má-li být tato literární oblast zahrnuta do materiálu literárněhistorického zkoumání. Z hlediska diferenčního znaku daného začleněním díla buď do kontextu umělecké literatury, nebo do kontextu mimouměleckého nezbývá — jak se zdá, než odpovědět na danou otázku sumárně negativně. Podle Hrabákova výkladu navozuje totiž dospělému vnímateli dílo krásné literatury určité asociace také na jiná literární díla přesahující oblast asociací poutajících se k věcnému sdělení, tj. asociace směřující „dovnitř“ literatury, kdežto dílo literatury věcné, „mimoumělecké“ poukazuje svým obsahem jen k mimoliterární skutečnosti, k něčemu mimo sebe, a těmito asociacemi směřuje „ven“ z literatury. U mladého čtenáře krásné literatury jsou proti tomu v závislosti na jeho omezeném poznání a omezených čtenářských zkušenostech, a tím vymezeném literárním pozadí silnější vztahy k obsahu sdělení než k formě, a tedy ke kontextu literatury. V krásné literatuře pro děti a pro mládež je tedy z hlediska jejich konzumentů zřejmější vztah „ven“ z literatury, a to tím více, čím jsou konzumenti mladší.⁵

Vraťme se nyní k oné pomezí, hraniční oblasti literatury pro mládež mezi odbornou literaturou a literaturou krásnou, ve které je estetická funkce

³ *Literatura pro mládež v kontextu literatury celonárodní*, Zlatý máj 13, 1969, str. 348.

⁴ Tamtéž, str. 351.

⁵ Tamtéž, str. 349–351.

více nebo méně pocíťována. Existuje dnes v mnoha „žánrových“ podobách od popularizace, v níž je nositelem estetické funkce zejména jazyk, až po složité útvary, využívající nejrůznější prostředky a postupy krásné literatury, zkomponované celky vzniklé kombinací publicistických i beletristických žánrů. V některých případech jsou tyto útvary sjednoceny obecnější základní myšlenkou, smyslem celistvé výpovědi díla, kupř. otázkou o podstatě a společenském významu tvůrčí činnosti člověka, jejíž „objasnění“ přispívá k pochopení lidské existence. V takových případech bývá estetické „sdělení“ díla bohatší, neomezuje se zpravidla jen na jazyk, ale týká se také realizace tematického plánu a skladby díla. Budeme-li znovu klást otázku začlenitelnosti děl této oblasti do jednoho z obou kontextů — literatury věcné a literatury krásné —, zbývají jen dvě možnosti: 1) buď jsou začlenitelná do krásné literatury, 2) nebo svou specifičností tvoří nový kontext, od obou kontextů odlišný. Z hlediska konzumentů, ponejvíce mládeže, jejich čtenářského očekávání v důsledku vytvářeného povědomí ne už jen pro tento zvláštní druh literatury, ale druh knihy, na které má významný podíl obrazová a typografická komponenta, dá se spíše usuzovat na začlenitelnost do nového, zvláštního kontextu, a tím na její diferenciaci od kontextu věcné literatury typu učebnic pro mládež na jedné straně, a krásné literatury na straně druhé. Ani z hlediska dospělého čtenáře, který si uvědomuje pronikavý kvalitativní rozvoj této literatury i v závislosti na „objevitelství“ autorů, a tím podílu autorského subjektu, a přitom i napětí mezi zřetelem věcným a zřetelem tvarovým, nelze vyloučit konstituování třetího kontextu reprezentovaného literaturou faktu v jejich dnes nejlepších hodnotách. Proti tomu lze klást otázku, zda se právě nejlepší, neobjevnější díla literatury faktu nevčleňují do kontextu krásné a zábavné literatury jako zvláštní „odvětví“ tohoto kontextu. Z úvahy však nevysvítá, že bychom tuto literární oblast neměli zahrnout do materiálu literárněhistorického zkoumání. Její současný vývoj svědčí o neustálém odklonu od kontextu jen věcného, odborného, a příklonu ke kontextu literatury krásné s tendencí k začleňování do ní. Právě v literatuře pro mládež jde v této oblasti o vývojovou tendenci zcela zákonitou a žádoucí. Neboť proces tvůrčí činnosti člověka a jejich výsledků je nové velké téma této literatury, hodné uměleckého „objevitelství“. A jeho umělecké „ztvářňování“ pomůže čelit nebezpečí jednostranného chápání a uplatňování vědy v životě člověka a společnosti a přispěje k její humanizaci.

Podle druhého hlediska zjišťujeme a vybíráme jako materiál zkoumání část slovesnosti, označovanou zpravidla jako slovesnost „pro děti a mládež“. V doslovném významu tohoto označení jsou to slovesné projevy a literární díla a práce dětem a mládeži určené, pro ně často vědomě vytvářené, vesměs ve zvláštních knihách a časopisech, knižních edicích a dnes ve zvláštních nakladatelstvích s tímto výslovným určením vydávané. Jde o pojetí materiálu, dané přímým určením projevu nebo díla adresátům, a označujeme je výrazem intencionální. S tímto pojetím se setkáváme nejen v několika pracích z let meziválečných, pojednávajících samostatně o dějinách české literatury pro mládež,⁶ ale v podstatě také

⁶ Např. *Dětská literatura česká* Ot. Pospíšila a V. F. Suka, Praha 1924, *Přehled československé literatury pro mládež* Jana Petruse, Praha 1937.

v posledním vydání Přehledných dějin české literatury od Arna Nováka,⁷ které obsahují kapitoly o literatuře pro mládež. Méně důsledně je toto pojetí uplatněno ve druhém vydání Jungmannovy Historie literatury české z roku 1849, obzvláště v soupisu literatury z let 1774–1846. Vedle intencionálního pojetí slovesnosti „pro děti a pro mládež“ jako materiálu zkoumání existuje v novější podobě pojetí druhé, širší, které vychází ze skutečného vnímání slovesnosti dětmi a mládeží, z jejich skutečného slovesného „konzumu“. Podle něho zahrnujeme do slovesnosti, kterou děti a mládež skutečně vnímají (recipují, „konzumují“) a kterou zde označují výrazem slovesnost dětí a mládeže,⁸ jednak její intencionální část, tj. slovesnost dětem a mládeží výslovně určenou, jednak její zbývající neintencionální část, tj. projevy ústní slovesnosti a literární díla původně určená dospělým, která děti a mládež nezávisle na tomto určení „konzumovali“. Pro toto širší pojetí materiálu literárněhistorického zkoumání svědčí několik důvodů. Hledisko skutečného konzumu, uplatňované při vymezení dílčí struktury literatury dětí a mládeže jako součásti struktury vyššího řádu, tj. celonárodní literatury, respektuje fakt skutečného působení literatury na čtenáře daných věkových vrstev, jejího skutečného fungování v jejich životě. Proti tomu hledisko intence tento fakt nerespektuje. Z hlediska skutečného fungování literatury v životě dětí a mládeže měla jednou větší význam její neintencionální část, kterou konzumenti často sami pro sebe „objevovali“, než část intencionální, která jim byla nejednou vnucována. Mnohá díla neintencionální části literatury dětí a mládeže, později postupně včleňovaná do literatury pro děti a pro mládež, působila iniciativně na její vývoj, a tím na její sblížení s hodnotnou literaturou pro dospělé, na její postupné včleňování do kontextu nejlepších hodnot celonárodní literatury.

Pozornost k slovesnému folklóru v širším pojetí materiálu zkoumání, zřejmá z termínu slovesnost dětí a mládeže, který se vztahuje na ústní slovesnost i literaturu, má rovněž své zdůvodnění. Výrazy „dětský slovesný folklór“ a „slovesný folklór mládeže“ označují projevy ústní slovesnosti tradované dětmi a mládeží bez ohledu na to, jsou-li jejich kolektivními původci dospělí nebo děti a mládež. V daném vymezení se uplatňuje jen hledisko skutečného konzumu, nikoli hledisko intence, a proto nelze dětský slovesný folklór a slovesný folklór mládeže — na rozdíl od literatury dětí a mládeže — dělit na intencionální a neintencionální část. Ještě v první polovině 19. století zcela nepochybně převažoval zejména u venkovských dětí konzum slovesného folklóru nad konzumem literatury a vytvářel jednoznačné slovesné pozadí pro vnímání literatury. Za situace, kdy se kupř. literatura pro děti pronikavě lišila od dětského slovesného folklóru tím, že na rozdíl od něho plnila z hlediska dětí zvláštní funkce jen v omezené míře, dá se usuzovat na její nepatrný význam v životě těchto dětí a na rozhodující význam dětského folklóru. Zcela mimořádný je význam

⁷ Olomouc 1936–1939.

⁸ Termín „slovesnost dětí a mládeže“, který zde zavádím, je pro dané pojetí výstižnější než termín „slovesnost pro děti a mládež“, který se významově kryje s výrazem „neintencionální část slovesnosti dětí a mládeže“. Přitom jej lze jasně odlišit od termínu „slovesné výtvořiny dětí a mládeže“, označujícího projevy slovesné tvořivosti.

dětského slovesného folkóru a folklóru mládeže pro vývoj literatury dětí a mládeže. Dříve než došlo k přímému včleňování jeho projevů ze sběratelských záznamů do literatury pro děti a mládež, vyvolal kupř. v závislosti na ohlasové poezii F. L. Čelakovského ohlasovou tvorbu pro děti v Kytkách Vinařického.

Do neintencionální části slovesnosti dětí a mládeže jako materiálu zkoumání je však třeba zahrnout také kramářské a jarmareční písně konzumované mládeží i texty pololidové tvorby divadelní a loutkářské, jejichž jevištní realizaci děti a mládež přihlíželi v hledišti. Literárněhistorické zkoumání slovesnosti dětí a mládeže v celé její kompletnosti, nezbytné z hlediska předmětu zkoumání, umožňuje jen široké pojetí materiálu.

Zbývá ještě objasnění otázky horní věkové hranice vnímatelů této slovesné oblasti, vyčleněné z celku literatury na základě jejího rozvrstvení podle věku konzumentů. O spodní věkové hranici není třeba uvažovat mj. proto, že např. ukolébavky z dětského folklóru vnímaly už děti v kojeneckém věku, tj. v prvním stadiu ontogeneze. Už z pojmové delimitace slovesnosti dětí a mládeže a slovesnosti „pro dospělé“ vysvitá, že horní věková hranice konzumentů je dána hranicí mezi ukončením dospívání a dospělostí. Tuto hranici nelze obecně přesněji určovat věkově, a to v závislosti na její pohyblivosti dané historicky, dále příslušností konzumentů k rozdílným společenským skupinám a vrstvám ap. Vzhledem k tomu, že s přibývajícím „věkem“ dospívajících konzumentů vzrůstal — zejména v minulosti — podíl neintencionální části slovesnosti mládeže a omezoval se podíl literatury pro mládež, je možné klást otázku, zda by nebylo správnější omezit se na slovesnost konzumovanou pubescenty a nedbat slovesnosti konzumované mládeží v posledním stadiu ontogeneze, tj. ve stadiu adolescence. Jestliže však vycházíme ze zvláštních forem seberealizace dospívajících v tomto stadiu, odlišných od forem seberealizace dospělých, a tím respektujeme zvláštní funkce slovesnosti, které jim tyto jim vlastní formy seberealizace umožňují, musíme nutně rozlišovat rozdílnou konkretizaci téhož literárního díla ve vědomí pubescentů, ve vědomí adolescentů a ve vědomí dospělých, tj. rozdílnou konkretizaci závislou na procesu dospívání v jeho závěrečných stadiích. Jako markantní příklad lze uvést rozdílnou konkretizaci poezie, obzvláště milostné lyriky. Zjednodušeně řečeno, pokud o ni vůbec projevují zájem pubescenti, je u nich konkretizována svými významy pro ně spíše atraktivními. U adolescentů dochází v závislosti na pronikavých změnách seberealizace v oblasti intimních mezilidských vztahů k její konkretizaci v hlubších významových vrstvách, které jim možnosti této seberealizace objevují v pro ně nových, esteticky ozvláštňených hodnotách. Proti tomu u dospělých často někdejší přechodný zájem o tuto poezii a o poezii vůbec ustupuje a nejednou zaniká např. v závislosti na začínající fixaci oné bytostné seberealizace, v níž jsou už trvaleji omezeny možnosti seberealizace citové. Oprávněnost tohoto výkladu potvrzuje mj. slovesná tvořivost adolescentů, vyvolaná potřebami jejich seberealizace a často inspirovaná četbou poezie, a v převážné většině i její zánik po dokončení dospívání.

Hledisko konzumenta slovesnosti dětí a mládeže jako vnímatelského subjektu, procházejícího procesem ontogeneze, tj. procesem pronikavých proměn strukturovaných forem seberealizace v jednotlivých stadiích

vývoje, klade otázku vnitřního členění slovesnosti dětí a mládeže na struktury dílčí, a to na základě diferencovaných struktur zvláštních funkcí, které tato slovesnost z hlediska konzumentů v jednotlivých stadiích ontogeneze plní. O tom, že nejde o otázku bezvýznamnou, svědčí např. současná vydavatelská praxe, když „adresuje“ celé zvláštní knižnice nebo jednotlivá díla určitým věkovým kategoriím konzumentů nebo alespoň vymezuje jejich spodní hranici.

Aby bylo možné materiál zkoumání v tomto širokém komplexním pojetí zaznamenat a popsat, je nejdřív třeba jej zjišťovat. Ve výkladu se v konkrétních odkazech omezují na novější literaturu, tj. počínaje literaturou národního obrození. Poměrně nejsnadněji zdá se z knihopisných pramenů zjistitelná intencionální část slovesnosti dětí a mládeže — literatura pro děti a mládež, pokud je ovšem zjištění zřejmé z bibliografických údajů, tj. z titulů, podtitulů, názvů knižnic ap. Avšak i při jejím zjišťování se setkáváme s obtížemi. Způsobují je především chybějící soustavné knihopisné prameny, nedostatky některých existujících pramenů (např. neúplnost, chyby a nepřesnosti v údajích), hlediska klasifikace a někdy i nedůslednost jejich uplatnění v soupisech utříděných ap. S těmito obtížemi je třeba počítat a podle možností je zvládat.⁹ Při zjišťování materiálu nemůžeme opomíjet mj. učebnice, zejména slabikáře a čítanky, a časopisy pro děti a mládež i pravidelné přílohy s tímto určením v časopisech a novinách.

Daleko větší potíže jsou spojeny se zjišťováním neintencionální části slovesnosti dětí a mládeže. Co se týče dětského slovesného folklóru mládeže, který do ní zahrnujeme, podávají nám o něm jistý obraz zejména práce sběratelů, a to buď samostatné sbírky této části ústní slovesnosti, nebo oddíly ve sbírkách souborných. Při zjišťování tohoto materiálu je třeba mít na paměti, že jde o záznamy určitých variant projevů, o jejich zachycenou podobu, nikoli o projevy skutečné v jejich autentické existenci, že zachycují podobu lokálních variant, a to z doby před prvním vydáním sbírky, zpravidla přesněji neurčené. Vedle údajů o místě nebo jen kraji prováděného záznamu je třeba přihlížet k poznámkám, které ojediněle zaznamenávají způsob fungování projevu, nejčastěji v takových případech, kdy je zaznamenávaný projev jednou ze složek komplexnějšího projevu, kupř. text písně, říkanka k určitému pohybovému projevu nebo k složitější hře. Poměrně snadněji zjišťujeme s tímto nezbytným kritickým přístupem dětský folklór kupř. ze sbírky Františka Bartoše *Naše děti* než ze souboru práce K. J. Erbena *Prostonárodní české písně a říkadla*, jejíž vnitřní členění nám zjišťování umožňuje jen zčásti. Není třeba dodávat, že v přístupu k materiálu zvažujeme v závislosti na sběratelově pojetí ústní slovesnosti také jeho metodu sběratelské práce, a tím hlediska jeho výběru, volby projevů a míru „autentičnosti“ záznamu. Při zjišťování tohoto materiálu bychom neměli čerpat z více nebo méně nespolehlivých pramenů knižních nebo časopiseckých, které obsahují udánlivě jednotlivé tištěné projevy slovesného folklóru dětí a mládeže nebo jejich soubory buď bez udání sběratelů a sbírek, a nebo s udáním jmen sběratelů nezná-

⁹ Některé podrobnosti uvádím ve své práci *Četba mládeže v počátcích obrození*, Praha 1962, str. 17–18.

mých, o jejichž práci nic nevíme. Až dosud tedy šlo o zjišťování slovesného folklóru dětí a mládeže z odborně fundovaných sběratelských záznamů, tedy o jeho přibližnou „podobu“ v lokálních variantách z doby provádění sběru, nikoli tedy o tištěné práce vydávané za záznamy takových projevů bez nezbytné záruky v osobě sběratele a koncepce jeho práce.

Jinou otázkou je zjišťování projevů slovesnosti dětí a mládeže včleňovaných do literatury pro děti a pro mládež. V takovém případě se totiž původní ústně tradovaný projev stává součástí literatury a v důsledku jeho nového způsobu vnímání také jiným způsobem „funguje“. Při zjišťování těchto projevů v literatuře pro mládež se zase omezíme na sběratelské záznamy odborně prováděné, tedy v podstatě na materiál čerpaný ze sbírek, a v přesném znění s odvoláním na prameny v pracích pro děti a mládež otiskované. Jestliže údaje o pramenech chybějí, a přesto v konkrétních případech hypoteticky usuzujeme na sběratelský záznam, nezbyvá nám než s pomocí uváděných pramenů text se záznamem srovnat a jen v případě jeho shody se sběratelským záznamem do materiálu zkoumání zahrnout. Je totiž třeba rozlišovat mezi odborně seriózním včleňováním slovesnosti dětí a mládeže do literatury a ostatní praxí, která se neomezovala jen na sběratelský diletantismus, ale namnoze vydávala za záznamy projevů ústní slovesnosti také texty upravované. Takové markantní projevy zjišťujeme jen proto, abychom jimi uvedenou praxi doložili.

Při zjišťování neintencionální části literatury dětí a mládeže, ve které neopomeneme kupř. kramářskou a jinou pololidovou produkci, si klademe otázku, kde hledat věrohodná svědectví o jejím skutečném konzumu. Jako prameny se nám nabízejí např. vzpomínky z dětství a mládí dochované v pamětech, autobiografiích, v korespondenci. Údaje takto získané vyžadují kritické zhodnocení. Dále je možné — rovněž kriticky — čerpat z výsledků seriózních výzkumů „čtenářských zájmů“ dětí a mládeže, publikovaných knižně a časopisecky, v poslední době z výsledků speciálních výzkumů sociologických, z publicistické odezvy na život dětí a mládeže, z prací pedagogických ap. Cenným pramenem je v celém rozsahu ta část literatury pro děti a mládež, která obsahuje literární práce a díla původně určená dospělým a zejména po prvé (v prvním vydání pro mládež) do intencionální části literatury dětí a mládeže včleněná (slabikáře, čítanky, popř. jiné učebnice, časopisy a almanachy pro děti a mládež, svazky knižnic určených dětem a mládeži, samostatné edice ap.). Z postupného včleňování těchto děl do literatury pro děti a mládež dá se usuzovat, že mohly být před tímto včleněním součástí neintencionální literatury dětí a mládeže. Srovnávací zkoumání údajů takto získaných z nejrůznějších pramenů přispěje k rekonstrukci obrazu skutečného konzumu slovesnosti mezi dětmi a mládeží, a tím k zjištění její neintencionální části.

Takto v celém rozsahu zjištěné a zaznamenané slovesné projevy, literární díla a práce jsou jen „hypotetickým“ materiálem zkoumání. Samo literárněhistorické zkoumání vyžaduje v závislosti na úkolech a cílech, které si klade, výběr z širokého materiálu. Takový výběr však předpokládá informovanost o materiálu v jeho optimálním rozsahu, aby bylo možné vybírat z něho ta fakta, na která se má vlastní zkoumání soustředit.

Přistupujeme k otázce předmětu literárněhistorického zkoumání slovesnosti dětí a mládeže. Její objasnění vyžaduje, abychom dbali obecných

poznatků dnešní literární vědy, a přitom přihlíželi ke zvláštní povaze materiálu zkoumání, která je dána — v závislosti na konzumentech — jeho místem, jeho postavením jako celku v celku vyššího řádu, tj. ve struktuře celonárodní literatury. Jde tedy při promyšlení dané otázky o uplatnění v podstatě dvou hledisek: prvního, z něhož vycházíme, a druhého, které nám ukládá obecné poznatky dané prvním hlediskem zvažovat a dospět k jejich modifikaci.

Obecně je předmětem literárněhistorického zkoumání slovesný projev, dílo nebo práce jako fakt literárněhistorický, tj. ve svém začlenění do historických skutečností literárních. Historickou skutečností literární je vývoj strukturovaného literárního celku, literární struktury, ať ji tvoří kterákoliv z celé hierarchie celků, „řad“, jakými jsou kupř. vývoj celistvého díla jednoho autora, vývoj části celonárodní literatury členěné podle společenských nebo věkových vrstev konzumentů, vývoj žánru, vývoj celonárodní literatury ap. Jednotlivé literárněhistorické „řady“ nejsou izolované, jsou součástí řad vyššího řádu, v nichž existují ve vzájemných vztazích k celku jako struktuře vyššího řádu, ve vzájemném prostupování a ovlivňování. Každý literární fakt je tedy sám o sobě, svou existencí zároveň několikanásobně začleněn do literárněhistorických celků v celé jejich hierarchii. I když se v konkrétním případě literárněhistorické zkoumání určitého díla soustředí kupř. na zjištění jeho místa a významu v díle autorově, je třeba je potenciaálně „vidět“ v začlenění do dalších literárněhistorických řad, jejichž je součástí, tj. kupř. v začlenění do vývoje žánru, do vývoje literatury daného období, do vývoje té části celonárodní literatury, ke které náleží, ap. Prostě literární dílo jako literárněhistorický fakt nelze ani ve spojení s vymezeným úkolem zkoumat jen v jeho začlenění do izolované literárněhistorické řady, ale optimálně komplexně, tj. se zřením k jeho začlenění do kontextů řad téže kategorie i řady vyššího řádu.

Už z těchto obecných poznatků o předmětu literárněhistorického zkoumání lze dovozovat závěry pro objasnění otázky předmětu zkoumání slovesnosti dětí a mládeže. Omezíme se prozatím na literaturu. Jako „svěbytná“ dílčí literárněhistorická řada jeví se intencionální část — literatura pro děti a pro mládež. Proti tomu neintencionální část literatury dětí a mládeže jako soubor artefaktů vyčleněných z literatury pro dospělé se překrývá s částí literatury pro dospělé, která — z hlediska vertikálního členění celonárodní literatury podle věkových „vrstev“ konzumentů — tvoří paralelní řadu k literatuře dětí a mládeže. Pro názornost výkladu uveďme jako příklad Babičku Boženy Němcové. Vzhledem k zvláštním funkcím, které plnila z hlediska dětí a z hlediska mládeže — a to na rozdíl od literatury pro děti a mládež z padesátých a šedesátých let 19. století, v níž její adresáti právě přítomnost těchto funkcí postrádali — i vzhledem k jejímu pozdějšímu včlenění do literatury pro mládež ji můžeme zařadit do neintencionální části literatury dětí a mládeže z doby od jejího prvního vydání pro dospělé do jejího prvního vydání pro mládež. Zároveň je včleněna do širšího celku literatury dětí a mládeže, v němž — v koexistenci s prózou pro mládež — působila, měla v ní svými hodnotami, které do ní vnášela, výlučné postavení a byla nositelkou napětí mezi intencionální a neintencionální částí literatury mládeže. Svým začleněním do literatury pro dospělé a v ní do nadřazeného kontextu celonárodní literatury, v níž

репрезентује nejlepší hodnoty komplexně, jak z hlediska dětí, tak z hlediska dospělých, je výrazným nositelem tendencí ke sblížení literatury dětí a mládeže s literaturou pro dospělé, a tím i nositelem procesu integrace celonárodní literatury. Z příkladu, který by se dal podrobněji rozvádět kupř. doplněním o literárněhistorickou řadu žánrovou, vysvítá nutnost literárněhistorického zkoumání díla v jeho několikerém začlenění do hierarchizovaných literárněhistorických struktur a zároveň zkoumání struktury literatury dětí a mládeže uvnitř členěné v jejím zapojení do struktury vyššího řádu — celonárodní literatury.

Poněkud složitější jeví se otázka předmětu zkoumání v případě širšího pojetí slovesnosti dětí a mládeže, do níž zahrnujeme slovesný folklór dětí a mládeže. Sběratelské záznamy odborně fundované (přirozeně v závislosti na vývoji bádání) podávají jeho kusý, mezerovitý i nedostatečně autentický obraz, z něhož se dá stěží rekonstruovat souvislejší obraz jeho vývoje. Tato skutečnost podstatně omezuje — na rozdíl od literatury — možnosti jeho historického zkoumání. Přesto folkloristika a etnografie ve spojení s literární vědou nemůže na toto zkoumání rezignovat, a to s ohledem na mimořádný význam slovesného folklóru pro vývoj literatury, obzvláště pak význam slovesného folklóru dětí a mládeže pro rozvoj literatury dětí a mládeže. Od zkoumání nemůže odradit ani nedostatečná pozornost mnohých sběratelů k slovesnému folklóru dětí a mládeže, obsaženému jen v ojedinělých sbírkách. Konkrétní záznam jako kusý obraz skutečného lokálního nebo regionálního variantu slovesného folklórního projevu dětí nebo mládeže je prakticky začlenitelný jen do sbírky, popř. oddílu sbírky, který podává ve své celistvosti úzce vymezený obraz buď národního nebo regionálního, nejdříve pak lokálního dětského slovesného folklóru nebo slovesného folklóru mládeže, ponejvíce jen některých jeho žánrů z doby, kdy byl sběr realizován. Nelze proto mluvit o možnosti začlenění takového záznamu do obrazu vývojové struktury slovesného folklóru dětí a mládeže jako obrazu dlouhodobého procesu.

К ВОПРОСАМ МАТЕРИАЛА И ПРЕДМЕТА ЛИТЕРАТУРНОИСТОРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СЛОВЕСНОСТИ «ДЛЯ ДЕТЕЙ И МОЛОДЕЖИ»

Статья ориентируется на уточнение понятия материала и предмета исторического исследования словесности для детей и молодежи, точнее говоря — словесности детей и молодежи. (Это название автор в статье обосновывает как более адекватное — поэтому и кавычки в заглавии.)

Определение материала исторического исследования литературы детей и молодежи предполагает прежде всего уяснение критериев для подбора текстов из литературы как целого. Первым критерием служит присутствие эстетической функции в литературном произведении, вторым — определение его детям и молодежи. Так как этот аспект не дает возможности определять целый комплекс литературных произведений, которые дети и молодежь действительно усваивали, надо его заменить более широким аспектом, который в рамках литературноисторического исследования заключит всю словесность детей и молодежи, т. е. не только ее интенциональную, но также неинтенциональную часть, сыгравшую не раз инициативную роль в развитии литературы детей и молодежи и в ее сближении с художественно ценной литературой для взрослых. Применение этого широкого аспекта предполагает посвятить внимание также словесному фольклору и полуна-

родному творчеству в отношении к детям и молодежи, и по-новому уяснить проблематику возраста адресатов этой словесности.

Предметом литературноисторического исследования является словесный продукт, литературное произведение или работа как литературноисторическое явление, т.е. в своем включении в исторический литературный контекст. В его рамках только интенциональная часть литературы детей и молодежи представляет собой относительно «автономный» ряд, ее неинтенциональная часть наоборот сливается с частью литературы для взрослых. Поэтому историческое исследование литературы детей и молодежи предполагает необходимость решить частные проблемы в их многостороннем сцеплении с системой литературноисторических структур, и одновременно необходимость исследовать литературу детей и молодежи в ее включении в структуру высшего рода — в общенародную литературу.

В заключении статья показывает сложность этого метода исследования в области словесного фольклора.